

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN–HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA–KNOWLEDGE DATABASE

PÁL, Ferenc

Caliban földjén – Afrika portugál nyelvű irodalmairól / In the land of Caliban – the Literature of Portuguese in Africa

Eredeti közlés/Original publication:

Nagyvilág, 1980, 25. évf., 5. szám, 424–427. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.003.610

Dátum/Date: 2019. május / May

filename: palferenc_1980_Caliban

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

PÁL, Ferenc: Caliban földjén – Afrika portugál nyelvű irodalmairól / In the land of Caliban – the Literature of Portuguese in Africa, *AHU MATT*, 2019, **pp. 1–9. old.**, No. 000.003.610, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közönyvtárakban / In public libraries

Megjegyzés / Note:

ellenőrzött és szerkesztett szöveg / controlled and edited text

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, a portugál nyelvű afrikai irodalmak (Angola, Mozambik, São Tomé, Zöldfoki Szigetek) rövid áttekintése

African research in Hungary, a brief overview of the African literature in Portuguese (Angola, Mozambique, Sao Tome, Cape Verde)

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian,
Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

CALIBAN FÖLDJÉN

Afrika portugál nyelvű irodalmairól

PÁL, Ferenc

Nagyvilág, 1980, 25. évf., 5. szám, 424–427. old.

Az afrikai irodalmak kutatói gyakorta megidézik Shakespeare vademberének alakját, ám a hagyományosan elfogadott értelmezéssel szakítva, rokonszenvük már nem a „bölcös” Prosperót, hanem az önállósulni igyekvő, saját hangját kereső Calibant kíséri. Nem véletlen, hogy Caliban jelképpé nőtt; a „szegény tévelygő lelkek” megmentésének jelszavával érkező hódítók nem elégedtek meg az új területek birtokbavételével, a századok során szellemileg is le akarták igázni az afrikai népeket, szétrombolták hagyományaikat, rájuk kényszerítették vallásukat, kultúrájukat és nyelvüket.

A gyarmatok öntudatra ébredő néger értelmisége, költői és írói előtt két út állott: vagy visszatérnek szétdarabolt és fejletlen törzsi nyelveikhez, vagy pedig elfogadják a hódítók nyelvét, és „megtanulnak beszélni” rajta.

A századunk első évtizedeiben az Egyesült Államokban kibontakozó „néger reneszánsz” irodalma – noha csak közvetetten kapcsolódott az afrikai irodalmakhoz –, majd a Léopold Sédar Senghor és társai által a harmincas években meghirdetett négritude mozgalom nyomán az angol és a francia nyelvű afrikai irodalom már polgárjogot nyert. A földrész portugál nyelven született irodalmi azonban jószerevével még ma is teljesen ismeretlenek.

Ennek egyik, és meglehetősen legfőbb oka, hogy a hetvenes évek közepéig fennálló portugál gyarmati rendszer – ellentétben Angliával és Franciaországgal, ahol a kulturális függőség látszatának fenntartása érdekében, vagy talán az egykori hódítók lelkiismeret-furdalásait enyhítendő, sorra jelentek meg a volt gyarmatok íróinak művei – a legráfínáltabb módszerekkel igyekezett megakadályozni, hogy a „tengerentúli területek” íróinak és költőinek a művei szélesebb körben is hozzáférhetőek legyenek.

Kérészéletű irodalmi folyóiratokban, újságok rendszertelenül megjelenő kulturális mellékleteiben, kezdetleges eszközökkel sokszorosított, kis példányszámú füzetecskékben láttak napvilágot az afrikai gyarmatok íróinak és költőinek alkotásai; a portugál értelmiség fanyalogva fordult el tőlük, s csak szűk körben, egyetemisták kicsiny csoportjaiban jártak kézről kézre.

Annál is ellentmondásosabb ez a kép, mert az első portugál nyelven író afrikai szerzők művei már a XVI. században megjelentek, így például a zöld-foki André Alvares de Almada *Tratado breve dos reinos (ou rios) da Guiné* (Guiné királyságainak [avagy folyóinak] rövid leírása) 1594-ben, a XIX. század második felében pedig az első nyomdák felállítását és a hírlapok megjelenését követően élénk szellemi élet bontakozott ki a portugál gyarmatokon: irodalmi szalonok alakultak, és 1855-ben Angolában kiadták a földrész első irodalmi folyóiratát, az Aurórárt, amelyet több hasonló kiadvány is követett.

Az első afrikai témát megéneklő költő a múlt század negyvenes éveiben jelentkező angolai José da Silva Maia Ferreira. Bensőséges szeretettel ír szülőföldje tájairól, *Egy afrikai nő emlékkönyvébe* című versében pedig felfedezi, és csodálattal adózik a fekete bőrű asszonyok szépségének. Ez a szerelmi kapcsolatban egyenlőséget ígérő, a puszta érzéki vágyon túlmutató hang évtizedekre uralkodóvá válik a portugál nyelvű afrikai irodalomban. A korabeli francia és angol nyelvű afrikai irodalmakban nem találunk ehhez hasonlót.

Az általánossá váló költői manírt csupán a Lisszabonba vetődött São Tomé-i Caetano da Costa Alegre panaszos hangú dalai törik meg; az ő fehér bőrű szerelmese gögösen elutasítja közeledését. Costa Alegre beletörődött bőrszínéből eredő megalázó helyzetébe, verseiben csak a négerrek kulturális és morális alacsonyabbrendűségének feltételezése ellen lázadt dacosan, s ezzel előfutárává lett honfitársának, Francisco José Tenreirónak, aki a négritude mozgalom gondolatvilágában gyökerező verseiben már büszkén vállalja négerségét.

A XIX. század közepétől kibontakozó, virágzó kulturális életet derékba törte a századunk elején újra megerősödő elnyomás, amely a szólásszabadság megkurtításával elhallgattatta az Afrika valóságára figyelő, haladó gondolkodású írókat, és utat nyitott az úgynevezett „kolonialista irodalomnak”, amely az új területeket birtokba vevő fehér ember apológiája volt, és Afrikának csak az egzotikus színtér, az afrikai embernek pedig a félállati sorban élő, gonosz ösztönlény szerepe jutott.

Az önállósulás napjainkig tartó folyamata a portugál nyelvű afrikai irodalmakban is a harmincas években kezdődött, de többé-kevésbé egymástól függetlenül, az egyes országok sajátos helyzetének megfelelően, és különböző hatások nyomait mutatva ment végbe.

A Zöld-fok szigetein már viszonylag korán a többi portugál gyarmattól lényegesei eltérő helyzet alakult ki. A portugál nyelv itt élte meg „nagy trópusi kalandját”: a fehér és a fekete etnikum és a két kultúra keveredéséből a századok során kialakult a kreol embertípus és a kreol kultúra, amelyet egy új nyelv megjelenése kísért: a népi irodalom már a XVIII. században a portugál egyik dialektális változatán, az úgynevezett kreol nyelven (*crioulo*) szólalt meg, amely a XIX. század végére a műköltészetben is a portugállal egyenrangú kifejezési eszközzé vált.

Az európai minták szorításában élő zöld-foki írók és költők a harmincas évek elején néhány véletlenül kezükbe került brazil regény és verseskötet hatására rádöbbenek az afrikai és az európai hagyományoktól egyaránt elütő, sajátos kultúrájukra, és hirtelen rácsodálkoztak az őket körülvevő világra, a tenger ölelte szigetek valóságára. A megújult irodalom vezéralakja, Jorge Barbosa – akinek *Arquipélago* (Szigettenger) című, 1935-ben megjelent verseskötete mérföldkő a zöld-foki irodalomban – hosszan tartó költői iránynak vetette meg az alapját.

Példája nyomán az 1936-ban megindult *Claridade* (Világosság) című folyóirat körül tömörülő költők a népi eredetű munkadaloknak, a *mornáknak* és a *dobénekeknek* (*curcutigam*) tartalmi és formai elemeit beleolvasztva költészetükbe, rövid, szabálytalan verssorokban énekeltek meg a szigetek magányosságát, a szárazságot, a zöld-foki emberek nyomorúságát, a kivándorlás gyötrelmeit és az elvagyódást. Ez az intellektuális indíttatású elvagyódás, az *evazionizmus* („el szeretnék menni, de maradnom kell”) válik a *Claridade*-csoport leglényegesebb költői jegyév.

A regionális szemléletet tükröző *Claridade*t az 1944-ben kiadott *Certeza* (Bizonyosság) követi, amelynek munkatársait már az egységes ideológiai szemlélet, a marxizmus és a szocialista realizmus felé mutató határozott állásfoglalás kovácsolja össze, de az igazi harcok költészet csak a több mint egy évtizeddel később megjelenő *Suplemento Culturalban* (1958, Kulturális Melléklet), majd az ezt követő *Séló* című folyóiratban jelenik meg.

A zöld-foki próza megjelenését Baltazar Lopes 1947-ben napvilágot látott *Chiquino* című regényétől számítják. Az író a tájfestés, a *paisagismo* talajáról indul el, a szigetek lakóinak mindennapi életét, az emigráció okozta emberi tragédiákat írja le, de ábrázolja már a politikai öntudatra ébredés csíráit is.

A korai zöld-foki próza másik nagy alakja, Manuel Lopes, az *O galo que cantou na baia* (1959, Kakas szólt az öbölben) című kötetnek az evazionizmus hatását magukon viselő elbeszéléseiben a sziget-tenger mitikus elemekkel átszótt eposzát próbálja megalkotni.

1974-ben tűnik fel a nagyon tehetséges fiatal író, Orlanda Amarilis, aki *Caes-do-Sodré té Salamansa* című kötetében a kivándorolt zöld-fokiak „talajvesztettségéről ír. Elbeszéléseinek hősei elvesztették minden kapcsolatukat szülőföldjükkel, új hazájukban”, Lisszabonban pedig lépten-nyomon tapasztalniuk kell, hogy mindig megvetett idegenek maradnak, soha nem fogják őket befogadni. Más elbeszéléseiben, elődeihez hasonlóan, megjelennek a zöld-foki emberek hiedelmekkel, babonákkal átszótt mindennapjai.

A São Tomé-i irodalom szinte már megjelenésének pillanatában teljes fegyverzetben lépett színre. A XIX. század végén alkotó Costa Alegre verseiben fel-felbukkanó afrikai-néger öntudatot bontja ki és teszi költészetének vezérmotívumává Francisco José Tenreiro, aki 1942-ben megjelent *Ilha de Nome Santo* (Szent nevű sziget) című verseskötetével a portugál nyelvű négritude apostola lett. Tenreiróra erősen hatott Senghornak és társainak az ideológiája, és verseiben, csakúgy mint legjelentősebb követőinek, Alda do Espirito Santónak és Maria Manuel Margaridónak költészetében ott lüktet a megvetett afrikai ember lázadó öntudata.

Angola és Mozambik irodalma sokkal hosszabb és ellentmondásosabb folyamat során talált önmagára. A négritude gondolatvilága itt nem hatott: az írók és a költők kevés kivétellel a nagyvárosok külső negyedeiben nőttek fel, így csupán a gyarmatosítók által másodrendűvé degradált afrikai kultúrát ismerték meg, s jóformán semmi kapcsolatuk nem volt a vidéken még eredeti formájában élő hagyományos néger kultúrával. Ezzel magyarázható, hogy a négerség lényegének feltárása helyett ezek az írók a nagyvárosok perifériáin tengődő, a fehér civilizáció hatását hordozó, tradíciók nélküli világot ábrázolják.

A több évtizedes kényszerű némaság után, 1948-ban színre lép „Angola fiatal értelmiségének mozgalma”, és kiadja a jelszót: „Fedezük föl Angolát”. A mozgalom szócsöve az 1951-ben megjelenő

Mensagem (Üzenet) című folyóirat, amely a szépirodalom mellett nyelvészeti és szociológiai tanulmányoknak is helyet ad. Körülötte szerveződnek a negyvenes években megújuló költői mozgalom képviselői; Agostinho Neto, Mario de Andrade, Viriato da Cruz és társaik a szenvedés, a megaláztatások mindennaposságáról szólnak izgatott, felháborodott hangon, és hangsúlyozottan afrikai tartalmat közvetítő, haladó költészet kialakításán fáradoznak.

A *Mensagem* által megkezdett költői irányt folytatta az 1957-től 1960-ig Megjelent *Cultura II*. A legfiatalabb költők gyülekeztek köréje, akik a verseikben az új élet vágyát és az elmúlt gyermekkort énekeltek meg. Ez a múltba fordulás a cenzúra megtévesztését szolgálta, és egy nagyon tudatos, a gyarmati rendszer ellentmondásait feltáró politikai program része volt.

A *Cultura II* köréből indultak el a ma is élő és alkotó, legjelentősebb angolai költők és írók: Amélia Veiga, Helder Neto, Ernesto Lara Filho, Luandino Vieira. Szorosan hozzájuk kapcsolódik az angolai költészetet a hetvenes években megújító Jofre Rocha, David Mestre és a forradalmi harcot a népi költészet hangján és látásmódjával megszólaltató Arlindo Barbeitos.

Az angolai próza első virágkorát a mozambiki születésű Castro Soromenho regényeivel érte el. Az író regénytrilógiájában (*Terra Morta*, 1949, magyarul *Halott föld*, 1963; *Viragem*, 1957, Kanyar; *Chaga*, 1970, Fekély) egy elképzelt angolai település, Camaxilo életének, a gyarmati adminisztráció jellegzetes figuráinak, a velük és egymással is szemben álló négerék és félvérek kiszolgáltatottságának ábrázolásával kíméletlen-őszintén tárja fel a portugál gyarmati uralom minden visszásságát. A *Terra Morta*-ban még óvatosan bíráló Castro Soromenho élete végén, párizsi emigrációja idején írt *Chagában* már nyíltan elítéli a portugál gyarmatosítást.

Napjaink angolai prózáirói közül a legeredetibb tehetség José Luandino Vieira. Az ötvenes években született elbeszéléseiben még az anyaországban beszélt portugál nyelvet használja, de későbbi írásai-ban (*Nós, os do Makulusu*, 1975, Mi, Makulusuból; *Macandumba*, 1978) már tudatos törekvés érezhető egy sajátosan „angolai” portugál nyelv megalkotására. Böven merít a luandai nyomornegyedek lakóinak eltorzított, egyéni mondatszerkesztésű portugál beszédéből, *kimbundu* szavakat, s nemegyszer egész mondatokat sző bele írásaiba.

Luandino Vieira pártos író (haladó nézetei miatt majd egy évtizedet töltött a portugál fasiszta rendszer börtöneiben), balladisztikus hangú

elbeszéléseiben és kisregényeiben a fővárosi nyomornegyedek, a *musseque-k* lakóinak megaláztatásokkal teli életét mutatja be, de bármennyire reménytelennek látszik is ez a világ, az író hőseinek derűs életszeretete és bizakodása átüt a nyomorúságos hétköznapokon.

Mozambikban a negyvenes évek második felében két eredeti hangú költő jelentkezik. A portugál születésű Fonseca Amaral megkísérel egy bizonyos fajta mozambiki realizmust kialakítani, de költészete nem képes a maga összetettségében visszatükrözni a „mozambiki lényegét”, az ország faji és kulturális sokszínűségét, a változó társadalom és tudat szülte problémákat.

Hasonlóan elvetélt kísérlet maradt a mesztic Noémia da Sousa egyébként érdekes, a néger mítoszvilág hangulatát idéző, sokszor nyers hangú, szenvedélyesen afrikai költészete. Nála jelenik meg először a portugál–afrikai lírában az Afrika-Anya dicsérete; erős társadalmi töltést hordozó költészete sok hasonlóságot mutat az antillai költő, Aimé Césaire művészetével.

1952-ben történik az első kollektív kísérlet az egységes mozambiki költészet megteremtésére; megjelenik a Msaho című irodalmi folyóirat, de nem jut túl az első számon. A „mozambikiság” lényegét jobban megközelíti az 1957-től 1961-ig megjelent „Paralelo 20” költői csoportja, de az ország irodalma csak a függetlenség elnyerése után talál rá igazi hangjára.

A prózában átütő sikert hoz az 1964-ben jelentkező Luis Bernardo Honwana *Nós matamos o cão tinhoso* (Mi öltük meg a rühes kutyát) című, ma már szinte hozzáférhetetlen elbeszéléskötete. A sötét bőrű Honwana saját tapasztalatait állítja írásainak gyűjtőpontjába, elbeszéléseinek alapproblémája a gyarmatosítók és a helyi lakosság között feszülő, földldhatatlan ellentét. Honwana is megkísérel egy sajátosan mozambiki nyelvezetet kialakítani: az anyaországban beszélt portugált tűzdeli meg mozambiki kifejezésekkel, de nem képes olyan egyéni és természetes nyelvi szintézist létrehozni, mint az angolai Luandino Vieira.

Bissau Guineában a függetlenség kivívásáig mindössze egy, nem túl eredeti hangú költő élt. Az ország valóságában gyökerező költészetéről csak az 1977-ben megjelent, a forradalmi felszabadító harc idején született költeményeket egybegyűjtő válogatás, a *Manténhas para quem luta* (Segítsd, aki harcol) óta beszélhetünk.

A portugál nyelvű afrikai országok függetlenné válása kedvező feltételeket teremtett a nemzeti irodalmak további kibontakozásához. Az

írószövetségek és az új könyvkiadók megszervezése, újabb irodalmi folyóiratok (pl. a zöld-foki Raízes) megindítása vagy a *Lavra & Oficina* (Alkotás és Műhely) című sorozat életre hívása Angolában – az írásbeliség terjedése lehetővé teszi, hogy a portugál nyelvű afrikai irodalom egyre szélesebb rétegekhez jusson el.

Ezzel egyidőben Portugáliában is megnőtt az érdeklődés a volt gyarmatok irodalma iránt, amit nemcsak a kiadott szépirodalmi és elméleti művek megnövekedett száma mutat, hanem az 1977-ben megindult *África* című folyóirat is, amely a portugál nyelvű afrikai irodalmak egyik legkiválóbb ismerőjének, a kitűnő zöld-foki írónak, Manuel Ferreirának az irányításával arra vállalkozott, hogy az új Afrika kultúrájának és irodalmának reprezentatív bemutatója legyen.